

ТМ	Г. XXXIV	Бр. 2	Стр. 677-698	Ниш	април - јун	2010.
----	----------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 316.334.3(497):330.342(4-664)

Прештампани чланак

Примљено: 6. 3. 2010.

Љубиша Митровић
Филозофски факултет
Ниш

ТРАНЗИЦИЈА БЕЗ СОЦИЈАЛНЕ ОДГОВОРНОСТИ И ПРОИЗВОДЊА ЗАВИСНИХ ДРУШТАВА ПЕРИФЕРНОГ КАПИТАЛИЗМА*

Резиме

У раду аутор разматра двадесетогодишњи биланс транзиције на Балкану. У фокусу његове анализе налази се стратегија неолиберане зависне модернизације и њени ефекти на периферизацију привреде, друштва и културе у балканским земљама.

Аутор поентира свој рад прledoајеом за социјалдемократску алтернативу развоја, која једино може отворити пут транзицији са социјалном одговорношћу.

Кључне речи: транзиција, Балкан, неолиберална стратегија, зависна модернизација, социјалдемократска алтернатива

ЗНАЧАЈ СОЦИОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА ИСКУСТАВА ЗЕМАЉА У ТРАНЗИЦИЈИ

*Транзиција није пријатељска спортска
утакмица Она је жестока битка за будућност
и доведиће до оштре поделе међу нама...
Живимо у времену транзиције и морате знати
ка којој обали желите да пливате, у
супротном удавиће те се.*

Имануел Волерстин

ljubisa@filfak.ni.ac.rs

* Објављено у: *Балкан у процесу евроинтеграције – структурне промене и култура мира*, Филозофски факултет, Ниш, 2007, стр. 1-14.

Транзиција постсоцијалистичких друштава није безболна нити бесплатна операција... Реалистичка стратегија избегава екстреме и води рачуна о „размерама социјалне цене“, пројектима који је ублажавају.

Мирослав Печујлић

За објективно истраживање историјских чињеница, хисториографи су захтевали најмању дистанцу од двадесет година. Социолози и други истраживачи у друштвеним наукама за тај методолошки приступ често не хају. Они су упућени на дневно „аргатовање“ попут истраживача јавног мњења који лове коњукурне мене расположења друштвених група, сејући нове илузије. Зато су њихове анализе често натопљене идеологемима и политичким митологијама и представљају површно публицистичко коментарисање дневно-политичких процеса текуће историје, историје кратких таласа. Отуда је у њима доста апологије, а премало критичког духа о реалним противречностима у којима се производе различити облици савременог друштвеног живота.

Ове године навршава се двадесет година од пада Берлинског зида, који је означио прекид хладног рата и имплозију социјализма, чиме је отпочела епоха транзиције земаља источне и средње Европе из системског оквира социјализма ка непознатој обали тзв. отвореног грађанског друштва савременог капитализма.

Време је да се, применом научног метода анализе, оцени биланс транзиционих процеса у овим земљама, да се сачини компаративна историјска анализа карактера и домета земаља у транзицији и отвори расправа о путевима куда и како даље у развоју.

У нашем раду бавимо се социолошким истраживањем биланса и домета транзиције на Балкану, са посебним освртом на Србију.

У овим уводним напоменама морам рећи да је већина социолошких истраживања у нас и на Балкану социографског карактера. Описују последице, квантитативне ефекте транзиције на структуру и динамику балканских друштава, а да се премало баве генераторима произвођења одређаног типа друштвених односа, система расподеле друштвене моћи, моделима развојних стратегија и њиховим импликацијама на друштвене промене, судбину човека и друштвених група. Превише је комотног, позитивистичког, функционалистичког и апологетског приступа актуелном функционисању социјалног система глобалног друштва у земљама у транзицији. Премало је квалитативних анализа, које нису у духу веселе бећарске науке која се предано проституише за потребе дневне лумпен-политичке и марионетске структуре власти.

Криза је, кажу историчари науке, погодно тле за суочавање са собом, за нова трагања и нов узлет теорије. Та истина важи и за социологију. Уверени смо да ће се поред дремежа и „дежурне естетизације“, шминкања „квалитета“ реформских захвата, социологија ослободити овог кобног загрљаја дневне политике, избећи садашњи тренд сопствене инструментализације и статуса слушкиње текуће политике. Тек тако ослобођена, социологија као „критичка лектира друштвене праксе“ и еманципаторска снага друштва, може постати посредно и непосредно, резултатима властитих истраживања, делотворна снага друштва, које ће јачати рационалну самосвест друштвених актера да спознају услове и претпоставке у којима делују и изабери најбољу алтернативу друштвеног развоја, постајући од поданика усправни грађани и актери, који активно партиципирају у процесу производње новог типа друштва и његовом демократском управљању. Тек у том обзорју социологија, резултатима своје анализе, може служити Доброти и Истини, како каже *И. Волерстин*, тј. унапређењу сазнања и еманципацији човека и човечанства.

ТЕОРИЈСКЕ КОНТРОВЕРЗЕ ОКО ПОЈМА И ПРИРОДЕ ПРОЦЕСА ТРАНЗИЦИЈЕ У САВРЕМЕНОЈ ЛИТЕРАТУРИ

После двадесет година живог социјалног експеримента у источној и средњој Европи – под фирмом *транзиције* – као форме еволутивног линеарног прогресивног развоја, тј. преласка из ауторитарног социјалистичког система у плуралистичко демократско друштво, као да је утихнуо егзалтирани новогвор о овом феномену. Апологетски приступ све више се замењује критичким, јер како пише *К. Косик* (2008а, 128) „досадашње искуство показује да *рестаурација капитализма није решила ни једно од битних питања данашњице*, само их је све потамнила и одложила, а тиме посредно изазвала критичко мишљење да не оклева и даде се на посао“.

Све је више истраживача који о порцесу транзиције не пишу у знаку „веселе науке“, већ језиком научних чињеница, а у току је и писање својеврсне „*црне сторије*“ транзиције, која је разорила не само један систем, већ и привреду, друштво и културу, „појела“ на хиљаде живота, оставила без посла милионе радника, осиромашила средњу класу и маргинализовала бројне социјалне категорије. Време је да се хладном главом, употребом научног метода, сведе биланс, да прецизна оцена домета и карактера транзиције и да се извуче порука – куда и како даље?

Термин *транзиција* је латинског порекла и дословно означава прелаз. Он се углавном користио у природним, техничким и саобраћајним наукама и као ознака механичке и просторне кретње „од-до“. У друштвене науке масовно је ушао у употребу деведесетих година XX века, као ознака за прелаз из социјалистичких система у капита-

листичке. Пре тога, у економској литератури налазимо га у радовима *Н. Бухарина*, *М. Доба*, *К. Поланија*, затим као ознака преласка ратних привреда на мирнодопске привреде после Другог светског рата. Такође га налазимо у радовима *В. Ростова*, *Д. Бела*, *А. Турена*, *А. Тофлера*, *Џ. Галбрајта*, *М. Кастелса*, *П. Дракера* као ознаку за прелазак у нову цивилизацијску фазу, од индустријске ка постиндустријској цивилизацији, од класичног индустријског ка информатичким друштву.

Теоријски извори појма и концепта транзиције у савременој литератури (економској и социолошкој) су различити и прате га бројне контроверзе. Овде чинимо осврт на неке од њих.

Најпре можемо рећи да бројна теоријска становишта о *транзицији* можемо грубо класификовати на: а) апологетска хипертранзитолошка, која глорификују неолиберални концепт и приступ транзицији и б) на представнике критичке теорије транзиције.

Хипертранзитолози, из угла неолибералне филозофије развоја, на транзицију гледају искључиво позитивно и афирмативно као на еволутивни прелазак из „горег“ у „бољи“ систем, из традиционализма и тоталитаризма у модерно, плуралистичко демократско и отворено друштво. Они истичу да је тај нови систем који настаје на фону нових таласа демократизације и модернизације и развоја, априори бољи и перспективнији. Теоријски утемељивачи овог приступа у савременим друштвеним наукама су: од економиста *Фридрих фон Хајек*, *Фридман Милтон* и *Волт Ростов*, од филозофа, политиколога и социолога *Ф. Фукујама*, неопозитивиста *К. Попер*, креатор концепта отвореног друштва, а са својим теоријама о крају историје *С. Хантингтон* теоријом трећег таласа, *Ж. Бжежински* теоријом о великој промени и глобализму и *Г. Сорман* о великој транзицији.

На идејно-теоријској основи радова представника *чикашке школе нове неолибералне економије*, изграђен је *англосаксонски модел друштвеног развоја* (оличен у реганизму и тачеризму), који доминира светом у последњих тридесет година и који се промовише милом или силом као рецепт развоја за друге земље, а посебно постсоцијалистичка друштва у транзицији. Ова доктрина и идеологија светске финансијске буржоазије и суперкапитала инструментализовала је за своје циљеве и потребе ММФ и Светску банку за развој, а користи и бројне друге економске (ТНЦ) светске трговинске и политичке организације (СТО, ОУН), медијске институције и војно-политичке организације (укључујући и НАТО) за реализацију својих стратешких циљева неоимперијалне хегемоније у савременом свету. Основу ове „*доктрине шока*“ и неолибералног империјалног развоја чине: радикална приватизација, дерегулација, либерализација, зависна модернизација, парламентарна контролисана демократија, неолиберална (асиметрична) глобализација, наглашен антисоцијализам и идеологија људских права и слобода, начело колективне међународне безбедности под покровитељством НАТО-а и неприкосновено лидерство САД.

Оваква идеологија неолиберализма и глобализма у савременом свету произвела је низ противречности у развоју, заострила супротности између Севера и Југа, богатих и сиромашних, произвела кризу и ратове. Савремено човечанство се налази на раскршћу у цивилизацијско-развојном смислу, притиснуто последицама светске кризе и потребом да трага за новом алтернативом.

Насупрот апологетима неолибералне филозофије развоја и на њој моделираног концепта транзиције, у савременом свету развила се и *критичка теорија транзиције и глобализације*, као критика владајућег англосаксонског модела и у потрази за формулисањем алтернативног концепта. У протагонисте критичке теорије транзиције можемо убројати: *Н. Чомског, И. Волерстина, А. Г. Франка, Н. Клајн, Ј. Штиглица, Пјера Бурдијеа*. Представници критичке теорије транзиције у Русији су: *Г. Осипов, А. Панарин и В. Кузњецов*. У Средњој Европи: *П. Штомпка и К. Косик*. А од аутора са простора Србије и бивше Југославије: *М Марковић, М. Печујић, З. Голубовић, З. Видојевић, С. Болчић, Д. Марковић, М. Лазић, Б. Бабић, О. Ковач, С. Антонић, С. Шувар, М. Поповић, В. Вратуша-Жуњић и Љ. Митровић*.

Насупрот хипертранзитолозима, који некритички и искључиво позитивно афирмативно пишу о неолибералном моделу транзиције као путу у „отворено друштво“ слободног тржишта, демократије и остваривања индивидуалних права и слобода, представници критичке теорије о транзицији пишу као комплексном и противречном процесу социјалне трансформације. Они у својим студијама афирмишу дијалектички приступ транзицији. О њој пишу као противречном процесу, који зависи од низа објективних и субјективних фактора, унутрашњих и међународних: од културне оријентације актера и њиховог морално-политичког удела у борбама зависи да ли ће се транзиција кретати у правцу прогреса или социјалне регресије, да ли ће њене промене отворити пут модернизацији и развоју или контрамодернизацији и регресу. У крајњој линији, да ли ће се транзиција реализовати у хоризонту револуције или неоконзервативне рестаурације, тј. антиреволуције или оног што би Маркс назвао контрареволуцијом.

Међу најистакнутијим западним социолозима који је развио критичку теорију глобалне транзиције свакако је *Имануел Волерстин, амерички социолог*. Он је у друштвеним наукама познат као настављач Броделове структуралне историографије и сматра се протогонистом нове парадигме оличене у светско-системској теорији.¹ *Имануел Волерстин*, полазећи од улоге класне поделе рада у светском систему, разликује три зоне друштва: светски центар, полупериферију и периферију, између којих постоје односи регионалне и

¹ О парадигми И. Волерстина и његовој критичкој теорији глобализације опширније видети у: Mitrović 2008, 45-62.

социјалне сегрегације и експлоатације. Према овом аутору, свет се налази у вртлогу транзиције, тј. захваћен је процесима глобалне транзиције. Средином ХХИ века одригаће се, према овом аутору, системски структурални прелаз у нов светски историјски систем.

И. Волерстин (2005) о транзицији пише као о прелазном раздобљу, противречном процесу различитог усмерења и исхода. Како он вели – „када један систем уђе у прелазни период све опције су отворене, исход је неизвесан; оно што долази после транзиције историјски је неизвесно, нема никаквог неизбежног секуларног правца људске историје који би гарантовао да ће потоња фаза бити прогресивнија од претходне фазе“. Аутор притом додаје да „добра транзиције није пријатељска спортска утакмица. Она је жестока битка за будућност и довешће до оштре поделе међу нама“ (Volerstin 2004, 174–77). Волерстин сматра да је 1989. година означила не само имплозију социјализма већ и пад класичног либерализма и да је двеста година после грађанске револуције (1789) дошло до радикалне неоконзервативне рестаурације у свету. Наиме, неоконзервативци се враћају на политичку сцену света, утирући пут рестаурацији у економији, политици и култури што има за последицу рађање нових противречности, те да зато данас живимо, како пише Волерстин, у застрашујућем „транзиционом хаосу“ структуралне кризе дугог вала старог система, нових социјалних сукоба (успон конзервативних идеологија и покрета, сумрак и дефанзива левице повампирења неоимперијализма и посмодерног тоталитаризма). Исход овог хаоса и транзитног вртлога, зависиће од орјентације актера и њихових морално-политичких улога у новим друштвеним борбама. Од тога, ка којој ће обали запливати или ће се удавити!

Имануел Волерстин очекује да ће у ХХИ веку доћи до нове синергије антисистемских (традиционалних и нових) покрета и да ће они отворити пут ка историјској смени старог система и формирања новог. У супротности, исход може кренути и другим правцем – ка изградњи плутократског и технократског друштва, уз комбинацију старих и нових облика тоталитаризма тј. посмодерне диктатуре.

Сличну оцену транзиције, која се збила 90-тих година ХХ века у свету и која још траје, дао је и француски социолог *Пјер Бурдије*. У низу својих радова, а посебно у „*Беди света*“ (1993), „*Противудари I*“, „*Становишта отпора неолибералној инвазији*“ (1998), „*Противудари II*“, „*За један европски социјални покрет*“ (2000.), „*Језик и симболичка моћ*“ (2001). Бурдије (1999, 107) пише о транзицији и неолиберализму као конзервативној револуцији и историјској рестаурацији, као ултрадесној утопији која се остварује у форми једне „експлоатације без граница“, тј. новог социјалдарвинизма у развоју како у националним оквирима тако и на међународном плану. Неолиберална филозофија развоја, по Бурдијеу, израз је конзервативне

револуције снага мегакапитала, који руши све институције колективне солидарности у свету и демонтира социјалну државу и снаге левице, да би се завела и остварила гола, неограничена експлоатација и доминација снага убиственог капитализма. Социјално структурално насиље у свету допуњено је симболичким насиљем, пише Бурдије.²

Генезу неолибералног модела транзиције – у форми „*доктрине шока*“ и успона капитализма катастрофе – најцеловитије је изложила канадска социолошкиња *Наоми Клајн*, један од гуруа антиглобалистичког покрета. Наиме, ова ауторка је у својим студијама „*Но, Лого*“ и „*Доктрина шока - успон капитализма катастрофе*“, које су постали бестселери у социолошкој литератури објаснила генезу настанка економске и социјалне филозофије неолиберализма: од Хајека и Милтона, чикашке школе, до савремених светских протогониста; затим, њено претварање у економску доктрину у међународним односима (у лику реганомике и тачеризма), њене последице по савременом друштвеном развоју и њену улогу у произвођењу савремене светске кризе, заштравању светских проблема, противречности и сукоба. И по овој ауторки транзиција, у форми „*доктрине шока*“, у функцији је ТНЦ – крупног капитала и његове неконтролисане неолибералне хегемоније у свету. Снаге светског центра преко бројних међународних институција (ММФ, Светске банке, Светске трговинске организације и НАТО-савеза) намећу земљама светске периферије и полупериферије модел зависне модернизације и асиметричне глобализације, настављајући на тај начин даљу експропријацију ових регија и остваривање нових форми доминације светом.

У радовима средњеевропских и источноевропских истраживача, такође, налазимо критички приступ феномену транзиције, о чему сведоче радови *К. Косика*, *П. Штомпка*, *А. Панарина*, *Г. Осипова*. *Карл Косик* (2008б), чешки филозоф и дисидент из тзв. прашког пролећа, у најновијој студији, између осталог, пише: „досадашње искуство показује да транзиција као рестаурација капитализма није решила ни један од битних питања данашњице, само их је погоршала и одложила“. *П. Штомпка* (1994) пише о транзицији као културној трауми, као својеврсној савременој аномiji, посебно постсоцијалистичких друштава. *А. Панарин* (2003) и *Г. Осипов* пишу о положају руског друштва и Русије у условима транзиције као постсоцијалистичке трансформације и неолибералне хегемоније глобализма у савременом свету. *Г. Ракитскаја* (1996, 87) пише о транзицији као прелазном периоду, у току кога се остварује процес историјског избора, а избор је процес и резултат формирања специфичности друштва у условима разноврсности модела будућности, који се рађа из борбе супротстављених сила, од којих свака опредељује свој пут изласка

² Опширније о томе у нашем раду: Mitrović 2005, 37-50.

из кризе..., а ако је тенденција друштвених преображаја већ одређена и постала неповратна, нема никаквог смисла говорити о прелазном периоду, пошто је историјски избор већ завршен“.

Такође, треба истаћи да се и у радовима савремених истраживача (филозофа и социолога) у Србији, транзиција, посебно емпиријско искуство њеног остваривања оцењују у контексту ширења неолибералне идеологије и филозофије развоја у свету и теорије зависне модернизације, о чему посебно пишу у својим студијама *студијама М. Марковић* (1999), *М. Печуљић* (1997), *З. Голубовић* (2003), *З. Видојевић* (1997) и *Љ. Митровић* (1996, 2004).

Досадашња разматрања феномена транзиције и њеног третмана у савременој литератури, упућују нас на суочавање не само са различитим идејно-теоријским приступима, већ и разликама у доминантним дисциплинарним приступима у оквиру друштвених наука, о овом питању.

Иако је транзиција комплексан процес, са вишедимензионалним аспектима, нажалост, она се код појединих школа истраживача и професионалних актера различито интерпретира. Тако на пример, у *фокусу приступа економиста* транзиција се сагледава у контексту приватизације и либерализације развоја, истраживања тржишта; речју, преласка са планско-командног типа економије и друштвено својинског, на економију тржишног типа и приватно-својински однос. У радовима *правника* у фокусу је стварање нових институционалних оквира за реализацију неолибералног концепта развоја и конституисање либерално-демократског (представничко-вишепартијског) поретка. У центру анализе *политиколога* је истраживање претпоставки за развој либералне плуралистичке демократије (вишепартијски систем, представничка демократија, проблем поделе и контроле власти). За разлику од претходних приступа, *социолошки приступ*, карактерише истраживање промена у начину производње друштвеног живота преко избора и имплементације одређеног типа стратегије развоја, типа културне орјентације и социјалног деловања друштвених актера и промена у систему расподеле друштвене моћи.

Полазећи од досадашњег искуства и теоријских интерпретација у литератури (страној и нашој), могли бисмо *дефинисати појам транзиције: прелазни период друштва у превирању, која су захваћена радикалним друштвеним променама (трансформацијама) противречног карактера, различитог смера и дмета, којим се мења до тада владајући глобални друштвени систем, његова структура и динамика и отвара пут преласка из једног система у други, из једне формације у другу. Исход тог кретања, без обзира на идеолошку и политичку реторику актера, није изван. У зависности од дубине и карактера остварених промена о њој (транзицији) можемо говорити да ли је она прогресивна или регресивна друштвено-историјска*

појава, да ли се она одвија у хоризонту социјалне револуције или историјске рестаурације тј. антиреволуције. Овде указујемо на неке индикаторе за препознавање стварног карактера транзиције.

Социолошки индикатори модернизације, друштвеног развоја и друштвеног прогреса, могу у емпиријским истраживањима транзиције послужити као основа анализе стварног карактера и домета друштвених промена:

- технолошке иновације, модернизација и револуција производних снага друштва,
- промене у систему расподеле друштвене моћи,
- промене у квалитету живота већине или мањине становништва,
- степен социјалне мобилности друштвених група (за већину или мањину),
- остваривање људских права и слобода,
- демократизација друштвеног, политичког, економског и културног живота,
- еманципација културних потреба човека,
- развијање партиципативне демократије,
- степен превазилажења експлоатације, отуђења и остваривање еманципације човека.

Уколико, мерено комплементарним научним методама, по већини ових индикатора имамо позитивне одговоре, што значи да транзиција означава бољи живот за већину становништва, дајући им шансу за узлазну социјалну мобилност, промену свог друштвеног положаја, можемо рећи да тај историјски тип транзиције утире пут ка „створеном друштву“. У супротном, у друштву су на делу процеси регресије, контрамодернизације и антиреволуције. И без обзира на то како се таква транзиција од стране текућих идеолога легитимише она води успону „капитализма катастрофе“ и отвара пут конзервативној рестаурацији и социјалном регресу.

ПИТАЊЕ ИЗБОРА СТРАТЕГИЈЕ РАЗВОЈА И ТИПОЛОГИЈА МОДЕЛА ТРАНЗИЦИЈЕ У ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКИМ ЗЕМЉАМА

У савременој литератури постоје *различите типологије модела транзиције*, у зависности од парадигме коју актери следе или других критерија деоба груписања. Неки аутори у први план истичу ниво разматрања (анализе) и испољавања овог феномена. Други, пак, сферу друштвеног живота и ширину захвата транзицијских процеса. Трећи дубину, карактер и смер пормена.

У економији и социологији прави се разлика између а) *глобалне* и *парцијалне* транзиције; б) између *мегатранзиције* као глобалног светског процеса и *регионалних форми транзиције* и ц) *националних* модела транзиције (Роровић 1996, 20–31).

Иако *моделирање транзиције* тешко може претендовати на универзалност, те се може рећи да у пракси постоји плурализам циљева и форми транзиције, ипак, када се ради о постсоцијалистичким земљама – о њиховом кретању од ауторитарних једнопартијских система, етатистичко-планске привреде ка плуралистичким демократским системима са тржишним начином привређивања, *заједничка карактеристика* свих ових друштава је: а) *плурализам својине*, б) *плурализам тржишта* и ц) *политички плурализам* (Cvetanović i Mitrović 2003, 209). При томе, *економисти* су склони да транзицију редуцирају на приватизацију и прелазак на тржишну привреду; *политиколози и правници* на промене у политичком систему и институционалном поретку друштва, док *социолози* трагају за променама у систему расподеле друштвене моћи, социјалној структури и социјалној динамици постсоцијалистичких друштава.

Управо полазећи од парадигме социјалне акције у социологији, савременог друштва, тј. од значаја улоге избора стратегије развоја у опредељивању за модел транзиције и начин производње одређеног типа глобалног друштва, аутор је још средином деведесетих година, у својим радовима представио једну схему могуће типологије модела транзиције, за анализу процеса у постсоцијалистичким друштвима Балкана (Mitrović 1996, 167).

*Табела 1. Тип транзиције, стратегије и друштва
(типологија постсоцијалистичких друштава према социјалном смеру транзиције)*

Тип транзиције	Модел стратегије (са кључном концепцијском одредницом)	Тип друштва
1. Инверзивна, регресивна предмодерна	Ретрадиционализација (етнофеудализам, трибал социјету)	Традиционално, предградјанско, протомодерно
2. Реверзибилна неолиберална	Зависна модернизација (неолиберализам)	Капиталистичко, периферно, зависно
3. Реверзибилна неоконсервативна	Деформисана реалсоцијалистичка ауторитарна модернизација (неоетатизам)	Полупериферно Политократско друштво
4. Прогресивна социјалдемократска (транзиција за социјалном одговорношћу)	Социјалдемократска модернизација (социјално партнерство, социјална држава "вел фаре стате")	Модерно, развијено, плуралистичко, социјалдемократско друштво

Извор: Mitrović 1996, 167.

Без обзира на доминацију неолибералне стратегије глобалног друштвеног развоја у свету, у почетним годинама транзиције међу актерима преовладавао је плурализам опција, у распону од ретрадиционализације, преко зависне неолибералне модернизације, неоконзервативне орјентације или пак трагања за социјал-демократском алтернативом. Ваља, међутим, рећи да се те почетне дилеме актуелних елита у земљама у транзицији разрешаване по правилу, уз снажан притисак спољних фактора, а пре свега саветника ММФ-а и Светске банке, које су већ навелико биле инструментализоване од стране ТНЦ-а (транснационалних корпорација). Где, притисци ових институција и њихових саветника, и плаћених економских убица (*Ц. Перкинс*) није успевао, по правилу су завођене економске санкције, или се чак прибегавало војним интервенцијама НАТО-савеза (какав је, између осталог, случај са СР Југославијом, 1999). О односу политичког, медијског и војног фактора, њиховом садејству, у процесима принудне транзиције, по рецептима ММФ-а, данас постоје сведочанства и студије: *Ј. Штиглица „Противречности глобализације“*, *Ц. Перкинса „Био сам плаћени економски убица“* (2008), *Ц. Греја „Лажна зора“*, *Наоми Клајн „Доктрина шока – успон капитализма катастрофе“* (2008). У овим и другим студијама, исписана је својеврсна црна сторија настанка, експанзије неолибералне идеологије и стратегије развоја, механизми и инструменти њеног наметања земљама у развоју и постсоцијалистичким земљама у транзицији. У њима сазнајемо каква је веза између неолибералне филозофије развоја и савременог мегакапитала, између неолиберализма и асиметричног моноцентричног глобализма, између проширења Европске уније на Исток и интереса транснационалних компанија и ширење НАТО алијансе на Исток и стратегије Запада, између неолибералне стратегије и стратегије зависне модернизације постсоцијалистичких друштава, између монетаристичке филозофије и произвођења актуелне светске кризе. Речју, ишчитавањем ових студија сазнајемо о правој природи друштвених односа који данас владају у неолибералном глобалном капитализму, који новим стратегијама новцем и комбинацијом меке и тврде стратегије данас влада светом. Ове студије нам показују: како доктори неолиберализма као доктрине шока, користе различите технике ради застрашивања и брзог постизања доминације; како зарађују милијарде на цунамију, пљачкају по Русији, израбљују Ирак. Они млате новац, вели *Н. Клајн*, док се остали млате и убијају међусобно. Или како улазак постсоцијалистичких друштава источне и средње Европе у Европску унију, представља у ствари „прелазак из једне пећине у другу, из пећине сиве, касарнске, опкољене бодљикавом жицом, у пећину презасићено комфорну, осветљену рекламама, које засењују звезде и сунце (Kosik 2008b, 78). Или како „друштво спектакла“ на Западу намеће стратегију неолибералне

зависне модернизације, која се остварује у форми периферизације привреде, друштва и културе у овим земљама.

У социолошкој литератури у Србији, аутор овог рада међу првима је писао да се неолиберална стратегија у нас реализује у форми зависне модернизације и да производи периферни капитализам (Mitrović 1996, 2004). *Мирослав Печулић* (1997) пише о транзицији као форми периферизације привреде, друштва и културе, *З. Видојевић* (1997) говори о транзицији као историјској рестаурацији и друштвима транзитног идентитета, *М. Лазућ* (2000) постсоцијалистичку транзицију смешта у шири контекст глобалне кризе на Истоку и Западу, подвлачећи да она води периферизацији друштва и првобитној акумулацији са бројним социјалним импликацијама. *З. Голубовић* пише о транзиционој раскрсници постсоцијалистичких друштава, као и то да „транзиција у постсоцијалистичким друштвима много личи на идејно неосмишљену импровизацију (по принципу покушаја и погрешака), него на разрађени социјално-економски и политички пројекат који води ка радикалној измени друштвеног система, а не само ка рушењу бившег режима“. Додајући притом да „транзиција може имати два супротна смера: еволутивни и инволутивни – ретроградни (2005, 14)“. *Силвано Болчић* (1994) пише о транзицији као о тегобном прелазном периоду од командне економије ка тржишној и ка предузетничком друштву.

На простору бивше Југославије, о природи процеса транзиције на Балкану, такође, критички су писали и неки економисти и социолози. Овде подсећамо на дело *Бранка Хорвата*, који је у својим радовима, између осталог, писао да пракса показује да се овде више ради о неоконзервативној рестаурацији, неголи о стварној историјској иновацији и прогресу. Такође, социолог, *Ступе Шувар* (2004) сматра да се транзиција на простору Балкана реализовала у форми његове реколонизације и ребалканизације, да је то „транзиција у беду“, која је довела до „диктатуре пљачкашке мањине“ и „смрти радничке класе“, стварајући од Југославије и Балкана нову зону периферних државица („све колонија до колоније“).

У савременој руској социолошкој литератури, теоријским аспектима, али и емпиријским истраживањима транзиције као процеса, посебно су се бавили: *Александар Панарин*, *Генадиј Осипов*, *Зинаида Голенкова*, *Евгениј Степанов* и *Вјечеслав Кузњецов*. *А. Панарин* у својим студијама „*Искушења глобализма*“ (2000) и „*Хоризонти грађанског рата*“ (2007), повезује неолибералну филозофију развоја и глобализам, као облике неоимперијалне хегемоније одабране мањине у савременом свету. Он пише о *транзицији* као „правој економској контрареволуцији и успостављања економије за одабране“. Она делује, истиче Панарин, механизмима масовног економског геноцида као савремени глобални грађански рат богатих против сиромаш-

них, а нова буржоазија врши демонтажу социјалне државе и дистанцира се од упропашћених суграђана. Г. Осипов у студији „Русија социјални интереси и национални програм“ (1999), презентује резултате емпиријског истраживања транзиције у Русији и њене импликације на положај и интересе друштвених група. Зинаида Голенкова у студији „Социјална стратификација руског друштва“ (2003) излаже резултате емпиријског истраживања утицаја транзиције на промене у класно-слојној структури савременог руског друштва. Евгениј Степанов истражује утицај транзиције на нове облике испољавања друштвених сукоба и њихову улогу у савремености, а Вјечеслав Кузњецов у својим студијама истражује однос транзиције и геополитичких и гекултурних процеса у савременом евроазијском простору.

*МАРГИНАЛИЈЕ О СОЦИОЛОШКИМ АСПЕКТИМА БИЛАНСА
ТРАНЗИЦИЈЕ НА БАЛКАНУ: ПРОИЗВОДЊА ЗАВИСНИХ
ДРУШТАВА ПЕРИФЕРНОГ КАПИТАЛИЗМА*

На основу резултата, како емпиријских истраживања, тако и теоријских уопштавања, могли бисмо закључити да се биланс транзиције постсоцијалистичких друштава на Балкану огледа у следећем:

1. Имплозија социјализма довела је на геопростор Балкана до *рестаурације капитализма периферног типа*. На делу су процеси радикалне деструкције социјалистичког начина производње и управљања, демонтаже једнопартијских режима и система владавине радничке класе, инсталирањем приватно-својинског начина тржишне привреде и либерално-представничке вишепартијске грађанске парламентарне демократије. Без обзира на то што је већина бивших социјалистичких друштава задржала републикански облик, видљив је повратак неоконзервативне деснице и снага десног центра и дефанзива левице и социјалдемократских снага. У неким земљама изражена је тенденција рехабилитације и рестаурације монархије од стране радикалне деснице и тзв. нове европске деснице.

2. *Извршена је геополитичка транзиција Балкана од Истока ка Западу*, изражена у форми уласка балканских земаља у евроатланске интеграције (ЕУ и НАТО), што је већина балканских земаља до сада остварила. Неки истраживачи о овом процесу пишу са цинизмом као екстремном историјском коловрату: од периферије у совјетској комунистичкој империји ка новој периферизацији у Европској унији.

3. Новоформиране тзв. либерално-демократске елите у већини балканских земаља некритички су прихватиле *неолиберални модел транзиције друштвеног развоја*, као модел транзиције без социјалне одговорности. Неолиберализам је англосаксонски модел развоја који се жели, милом или силом, наметнути као глобални. У савременом свету, он изражава социјалдарвинистичку логику развоја и хегемо-

није мегакапитала. У његовом средишту је монетаристичка економска политика, диктатура прагматичног економског интереса и профита над човеком и друштвом, доминација финансијске буржоазије на глобалном тржишту и неконтролисана „експлоатација без граница“ (П.Бурдије). Овај концепт развоја повезан је са асиметричним типом неолибералне глобализације у лику моноцентричног глобализма (или „новог светског поретка“) и успона капитализма катастрофе (Н. Клајн).

4. Неолиберални концепт друштвеног развоја у свету, па и на Балкану, намеће се милом или силом, као *доктрина шок терапије, транзиције без социјалне одговорности*. Она се у балканским земљама реализовала у форми *зависне модернизације, која је довела до периферизације привреде, друштва и културе*.

5. Спровођење концепта зависне модернизације већину балканских земаља увело је у поље продубљене структуралне кризе и „развоја неразвијености“ (А.Г.Франк) тј. субразвоја и социјалне регресије, односно у зону периферног капитализма и изградње зависних друштава. Основни индикатори овог типа развоја су:

- велика зависност балканског региона од страних корпорација и земаља светског центра и од њихове стране инструментализованих институција (ММФ, Светске банке, ЕУ, НАТО);
 - неоколонијални положај и сателитски статус у развоју;
 - разарање привреде, деиндустријализација и олака распродаја националних ресурса странцима;
 - наглашени имитативни тип развоја и блокада аутономних и прогресивних облика транзиције;
 - буразерска и тајкунска приватизација;
 - демонтажа социјалне државе;
 - рестрикције у области радног и социјалног законодавства и енормна експлоатација радне снаге;
 - дезинтеграција, пропадање и маргинализација радничке класе;
 - доминација компрадорске и лумпенбуржоазије у друштву;
 - масовна незапосленост;
 - масовно сиромаштво и пад квалитета живота већине становника;
 - јефтина радна снага и јефтине сировине;
 - раст спољних дугова до граница уласка у дужничко ропство;
 - раст бројних ризика (у области екологије, здравља, безбедности);
 - реколонијација и протекторација овог геопростора;
 - периферни положај региона у европској и светској подели рада.
6. Стратегија зависне модернизације реализована у пракси балканских земаља довела је до *формирања дегенерисане социјалне*

структуре постсоцијалистичких друштава и експанзије бројних пратећих социјално-патолошких појава. У класно-слојном смислу, на новим изворима приватно-својинског структурисања друштва и неконтролисане криминализацији, формиран је танак слој хипербогате компрадорске буржоазије (олигарха, тајкуна) и лумпенбуржоазије, исчезла је стари средњи слој и нараста шири слој (доње класе) сиротиње, незапослених, маргинализованих група (обесправљених, понижених...). У овим друштвима, обнавља се у XXI веку, *социјално питање* у новој, све заоштренијој форми.

7. Из овакве, пирамидалне структуре моћи и структуралних социјалних неједнакости, нараслих облика „експлоатације без граница“, *конституишу се нова поља социјалних противречности и социјалних сукоба*, који на Балкану, због етнички и верски мешовитог састава његовог становништва попримају увек и обресе етнополитичких сукоба. У ове врсте социјалних сукоба можемо убројати: сукоб између малобројних добитника и великог броја губитника у транзицији, радника и власника, запослених и послодаваца. Они се манифестују у форми масовних социјалних протеста, радничких штрајкова, па до појаве нових видова радничких и друштвених борби.

8. У условима неолибералне транзиције без социјалне одговорности на Балкану *најгоре је прошла радничка класа*. Она је у процесима приватизације привредног реструктурирања, деиндустријализације и дерегулације, масовно десеткована, избачена из привредних погона, присилно отерана у сиву зону економије (бувљаци) у видљиве и невидљиве подруме (катакомбе, лагуне) друштва. Дезинтегрисана и атомизирана радничка класа редуквана је на најамну радну снагу. Кроз разне рестрикције у области радног и социјалног законодавства она је не само обезвлашћена већ и енормно експлоатисана. Од субјекта револуције и актера система, (макар и номинално и симболички), данас је постала „класа без класе“, објекти најгрубље експлоатације и манипулације, маргинализована друштвена група (обезвређена, јефтина радна снага) без класног идентитета и субјективитета. У овим процесима она је изгубила и своје аутентичне синдикалне и партијско-политичке органоне: свој синдикат, своју аутентичну партијску левицу. И као што је социјализам, следећи стратегију радикалне индустријализације девастирао село и сељаштво, тако данас процеси неолибералне транзиције на Балкану и у свету уништавају радништво и градове. Примера ради, погледајте како изгледају бивши социјалистички индустријски градови на Балкану: урасли у корове, са нараслом сиротињом и криминалом, па ће вам апологетска прича о транзицији као путу у нови свет модернизације и прогреса, бити посве јасна! Транзиција се на Балкану, нажалост, у пракси *изродила у историјску рестаурацију периферног капитализма, у контрамодернизацију и социјални регрес*.

9. У земљама у транзицији на Балкану новодемократске *политичке елите, снаге политичког плурализма, као да су социјално и политички глуве за нарасле нове социјалне противречности друштва*. Заокупљене проблемима очувања голе власти, под фирмом „реформе реформи“, оне сеју нове идеологеме – у форми „евроза“ – евроилузија („Европа без алтернативе“), забављајући се у казино-капитал-парламентаризму, о коме је својевремено Маркс са правом писао као о парламентарној брбљаоници и кретенизму, који је у функцији пословног одбора буржоазије. Садашња политичка структура друштва, већинском орјентацијом актера, стављена је у функцију нове буржоазије и политичке номенклатуре. Она, бројним мерама, настоји да преусмери актуелне противречности и сукобе, да их пацификује, али не и да их разреши. Видљиво је да је у балканским земљама све више нарастао репресивни апарат, који је у функцији нове капитал-власти, демонкратуре, а не демократских институција.

10. *Политичка левица* се американизовала, пацификовала и интегрисала у постојећи поредак и од фактора социјалне динамике друштва, редукована је у снагу одржања *status quo*-а. Одвајајући се од традиционалног и модерног света рада савремена социјалдемократија постаје све више центрумашка, прагматична, опортунистичка странка поретка, а не покрет великих идеала и иницијатива и још већих дела. Надајмо се, да ће савремене нарасле социјалне противречности пре или касније изнедрити нове актере друштвених промена, који ће својим политичким етосом и имагинацијом, понудити алтернативни пројекат изван и изнад савремених владајућих светиња: бога Мамона (новца), суперкапитала и отуђене моћи власти у функцији новог светског поретка. Верујем у настајање и победу те алтернативе, јер једино она може ослободити човека и човечанство од окова ропства и нових илузија Орвелијане.

11. Поред периферизације статуса Балкана као региона, *транзиција је подстакла процесе његове реколонијализације, ретрибализације, ребалканизације и протекторације*. Наиме, познато је, да се на великим размеђима кроз историју Балкан увек, под притисцима великих сила, мрвио и политички фрагментисао и да су актери прошлости (саблазан прошлости – Н. Берђајев), религијске и етничке разлике, најчешће инструментализовали за сукобе, укључујући и оне ратне. Такав се случај нажалост збио у последњој деценији XX века и на почетку новог миленијума. Балканске државе нашле су се на двоструком удару: споља - под притиском разобрученог мега капитала и моноцентричног глобализма, коме сметају границе националних држава, за експанзију похлепних интереса транснационалних корпорација, и изнутра, на удару трибалистичких сепаратистичких и сецесионистичких покрета који желе оспорити суверенитет и интегритет националних држава. У овом новом геополитичком контек-

сту, Балкан је доживео не само реколонизацију, већ и нову балканизацију. Изразит пример за то је стање на простору бивше СФРЈ, која се распала уз притисак и асистенцију САД и Немачке и где је под менторством САД и Европске уније, произведена независна псеудодржава Косово (2008). Ваља, међутим, рећи да како ствари стоје Балкан је и даље „регион недвршеног мира“ (Р. Накарада), на коме и даље траје процес политичке фрагментације, тј. процес произвођења нових државица на овом геопростору није завршен, као и његова ребалканизација. У вези са тим, социолог *Стине Шувар* (2004), у својој последњој студији, између осталог, пише: „Балканизација се одиграла, али поновимо то, још можда не до краја. Простор Балкана мора бити до краја размрвљен, да би га онда ујединио и контролисао корпорацијски капитал из развијеног света, који ће преузети све његове привредне ресурсе и по свом нахођењу узимати и отпуштати јефтину радну снагу у свим балканским државицама... 'Балканизација' на самом Балкану крајем XX века, и почетком XXI века, заправо се показује као увертира 'балканизације' Кавказа, средње Азије и сваког другог дела света, у складу са интересима оних који диктирају глобализацију по принципу домина, те изазивају локалне кризе и сукобе и управљају њима. Уосталом, државе (државице), које су се формално осамосталиле распадом Југославије, већ данас не смеју направити ништа, ни у унутрашњој ни у вањској политици, без благослова најпре САД, а онда и ЕУ (Šuvar 2004, 556).“

12. Транзиција на Балкану одвијала се и у *области геокултуре и система вредности*. Најпре у форми транзицијског шока и „културне трауме“ (П. Штомпка), потом као стање аномије и својеврсни вид „колективне депресије“. Балкан се – имплозијом социјализма и успоном социјалдарвинистичког либерализма у форми примитивног периферног капитализма – нашао на размеђу између два света: колективизма и солидаризма и индивидуализма и прагматизма: ретрадиционализације и модернизације. Досадашњи токови транзиције на Балкану манифестовали су се као „урушавајућа појава и велика превара“ (Vukadinović 2008, 20), али и као „велика издаја“ интелектуалаца у раздобљу транзиције. У сукобу великих идеологија, социјализма и либерализма, које су наизменично владале скоро два века, од грађанске француске револуције (1789) до данас, интелектуалци су, после сјаја отпора и храбрости у времену дисиденства наспрам комунистичког режима, показали своје друго лице: колико могу бити конвертити, лакеји и пигмеји у служби свемоћи капитала. Већина њих данас је редукована на лумпенинтелигенцију у функцији апологије домаћих или страних газди, у аналитичаре и естетичаре постојећег система владавине.

Култура је, без обзира на њену инструментализацију, *остала бојно поље интереса различитих социјалних сила* – социјалне регре-

сије, *status quo*-а и социјалог прогреса. То што су снаге прогреса данас у дефанзиви и што преовлађују снаге статус *quo*-а и духовног ретрадиционализма, што већина интелектуалаца о транзицији пише у духу “политичке коректности” Великог Брата и заводљивих сирена нове Орвелијане, јачајући притом културу симболичког насиља и културу зависности на Балкану, не значи да је све изгубљено. Жар оштрог критичког мишљења, макар данас сабијен у енклаве научних лабораторија, пре или касније, претвориће се у искру у лику нових еманципаторских покрета новог покољења на Балкану које се неће задовољити мрвицама са трпезе богатих и које ће, захтевом за ослобађање Балкана, обновити најбоље идеје из револуционарне прошлости, реализујући велике идеале – *о слободи, једнакости и братству* – недовршене грађанске револуције и социјалистичке револуције на Балкану.

13. *Балканска друштва, после двадесетогодишњег искуства транзиције још увек су у превирању, у зони избора.* Досадашњи развитак био је у знаку лутања – плутања између протомодерних образаца и модернизацијских пројеката. Радикална неолиберална транзиција, без социјалне одговорности, није донела прогрес на Балкан, нити утрла пут облицима његове унутаррегионалне интеграције. Домети модела транзиције оличене у зависној модернизацији, произвели су у друштвеној пракси периферни тип капитализма. И без обзира на геополитичку транзицију Балкана од Истока ка Западу, и укључивања у евроатланске интеграције, његов положај у светској подели рада је да дели судбину друштава и периферног капитализма. Владајуће елите и компрадорска буржоазија, чак се комотно осећају у таквом статусу, који, кроз симболички статус марионетских режима, омогућује подршку светских центара моћи за неприкосновено пљачкање, богаћење и владавину у својој земљи, за демократуру, диктатуру привилеговане богате мањине над сиромашним народом на Балкану. Нажалост, свест о ограничениости таквог статуса (неоколонијалног, полуколонијалног, протектората) и неопходност развијања аутономне еманципаторске стратегије регионалне сарадње, развоја и интеграције међу балканским народима још увек није изграђена код савремених балканских елита (политичких, привредних и културних). Оне би радије да преживљавају у зони зависне модернизације и слугански следе обрасце културе зависности и лумпенбуржоазије, него ли да се одваже на развијање продуктивног дијалога и трагања за алтернативом – *куда и како даље?*

14. Најзад, поставља се питање: *да ли садашњи периферни капитализам на Балкану (са и без укључивања у ЕУ) има алтернативу?*

За разлику од апологета неолибералног дискурса и новог светског поретка, наше је мишљење да постоји алтернатива садашњем моделу развоја и статусу Балкана, те да они нису никаква судбина.

До те се алтернативе може доћи: а) најпре, критичким превазилажењем и напуштањем садашње доминантне стратегије неолибералног развоја, која се као радикална филозофија тржишног фундаментализма, социјалдарвинистичког егоизма и зависне модернизације остварила на Балкану као транзиција без социјалне одговорности и која је девастирала овај простор; 2) неопходно је да се политичке елите преоријентишу, рехабилитују и да афирмишу вредности социјалдемократског модела развоја (који комбинује тржишну рационалност и ефикасност са социјалном сигурношћу и солидарношћу), тј. модел тржишно-рационалне мешовите привреде са социјалном усмереношћу од стране социјално одговорне државе, која би омогућила излаз из кризе и отворила пут социјалном партнерству снага рада и капитала за развој, за заједничку одговорност и солидарност свих слојева друштва; уз изградњу једног отвореног демократског и социјално праведног друштва равноправних социјалних шанси; 3) која би кроз ослобођену иницијативу сваког појединца и масовно стваралаштво омогућила развој нових производних снага; раст стваралачке енергије друштва и која би, кроз рационалне и демократске облике управљања (јединство партиципативне, социјалне и представничке демократије) омогућила домаћинско господарење свим националним ресурсима, као и да у будућности нова политичка, привредна и културна елита на Балкану отвори перспективу за излазак овог региона из зоне периферног капитализма, за његов искорак у средње развијено и високо развијено европско и светско друштво, истински достојно респекта и аутентичног политичког и пословног партнерства.

Освајање ове нове историјски развојне и цивилизацијске позиције, могуће је у перспективи само ако су балканске елите истински демократски утемељене, ако развију свест о значају аутономне регионалне балканске интеграције, ако обнове и осавремене политичку лозинку *“Балкан – балканским народима”* и ако схвате неопходност сарадње и интеграције међу балканским народима у свим областима (привреди, политици, култури), ако схвате да само удружени балкански народи могу слободно да иду напред, док ће подељени увек бити плен великих сила. Верујем у долазак такве нове генерације, која ће имати ново осећање за време у коме живимо и која ће будућност Балкана сагледати, не са становишта прекрајања граница прошлости, већ са хоризонта и перспективе развоја и удруживања и изградње заједничке будућности.

У овом контексту развоја, регионална демократска интеграција Балкана неће значити никакво затварање нити према Истоку нити према Западу, Северу или Југу, нити према ЕУ, нити према процесима евроазијских и евроатлантских интеграција, већ комплементарни и интегрални део тих процеса умрежавања и демократске симетричне неантагонистичке глобализације света у којима Балкан и балкан-

ски народи траже и налазе своје опште и посебне интересе и вредности, и следећи их, заједно са другим народима у Европи и свету, желе да изграде човечанство, као заједнички топли дом – слободну светску заједницу равноправних грађана и народа, у којој ће се сваки појединац осећати слободним и срећним.

*УМЕСТО ЗАКЉУЧКА:
ТРАНЗИЦИЈА И ПРОИЗВОДЊА ПЕРИФЕРНОГ
КАПИТАЛИЗМА НА БАЛКАНУ*

Хиперглобалисти и апологети неолибералног модела транзиције, подучавају нас како је данас „свет раван“ (Т. Фридман), глобално умрежен, и да је ствар само шумпетерске креативне утакмице на слободном тржишту ко ће у њој победити: да ли ће се неко наћи у процесу транзиције на месту добитника или губитника! Нажалост, садашњи модел асиметричне глобализације и неолибералног моноцетричног глобализма (или „новог светског поретка“) у пракси показује како је свет противречан и „грбав“, пун диспропорција и неједнакости (у регионалном, социјалнокласном и цивилизацијском смислу), прожет структуралним, социјалним и симболичким насиљем, те да је далеко од идеалне мантре неолиберала и хиперглобалиста – неоревелијановаца о „новом врлом свету“.

Транзиција, дакле није море без обала, нити пријатељска спортска утакмица. Она има своје победнике и губитнике. Она је борба која нас дели. Стога, њен исход није изванредан. Он зависи од моралних и политичких улога актера. Морамо знати ка којој обали пливамо. У супротном, удавићемо се у њеним вртлозима.

Садашњи доминантни модел *транзиције* на Балкану, који се реализује у *форми зависне модернизације*, довео је до периферизације привреде, друштва и културе балканских земаља. До реколонијације, ребалканизације и протекторације овог региона. Увео је регион у субразвој и лумпенполитику. На делу су процеси периферног капитализма, зависних друштава у сваком погледу (технолошком, економском, политичком и културном) од земаља светског центра.

Историјска *капиталистичка рестаурација* на Балкану није решила ни једно горуће питање, сем што је ослободила снаге политичког плурализма (кроз вишепартијску демократију), да парафразирам једну мисао *Карела Косика* (2008b, 128), из његове студије „*Мостови преко европске реке и други списи*“, али их је само потамнила и одложила, а тиме изазвала критичко мишљење да не оклева и да се даде на посао“.

Време је да се из ових светских противречја и кризе пробуди *критичка мисао у друштвеним наукама* и да оствари непристрасну анализу – *куда иде овај свет*, камо води неолиберална транзиција у

форми „доктрине шока“, те да се критиком „капитализма катастрофе“ (Н. Клајн), који се у примитивној дивљој форми реализује на Балкану у XXI веку (без обзира на евроентузијама водећих елита). Време је да се открију и демистификују најдубљи генератори актуелне кризе у свету, која има структурни карактер и са далекосежним је последицама по развој и мир у свету, али и политику и перспективу Балкана као нове зоне периферног капитализма. *Време је да се трага за новом алтернативом* садашњем доминантном моделу развоја и моноцетричног глобализма. Спас и будућност Балкана засигурно није у транзицији без социјалне одговорности и типу периферног капитализма.

Ако су, како пише И. Волерстин, 1989. године историјски пропали и ауторитарни социјализам и класични либерализам, решење је, како је аргументовано изнето у тврдњи академика Михајла Марковића, у једном мешовитом моделу – социјал-демократског друштва, у коме има елемената и либерализма и социјализма (Marković i Milošević 1990, 150).

Социјалдемократска алтернатива, дакле, може представљати нов историјски компромис рада и капитала, основних социјално развојних снага друштва, како за излазак из кризе (која има структурни карактер и повезана је са основном противречношћу капитализма између друштвеног карактера производних снага и монополског приватно-својинског начина произвођење), као и да отвори пут ка истинском партнерству за мир и развој у свету, за глобализацију разумевања и солидарности међу народима, за одрживи развој, хумани друштвени прогрес у функцији свих људи и сваког народа (*populorum progressio*).

Литература

- Bolčić, Silvano. 1994. *Tegobe prelaza u preduzetničko društvo (Sociologija tranzicije u Srbiji početkom devedesetih)*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Burdije, Pjer. 1999. *Signalna svetla: prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Vidojević, Zoran. 1997. *Tranzicija, restauracija i neototalitarizam*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Volerstin, Imanuel. 2004. *Opadanje američke moći*. Podgorica: CID.
- . 2005. *Posle liberalizma*. Beograd: Službeni glasnik.
- Vukadinović, Srđan. 2008. *Tranzicija i društvena struktura*. Niš: Centar za balkanske studije.
- Golubović, Zagorka. 2003. *Izazivi demokratije u savremenom društvu*. Požarevac: Centar za kulturu.
- . 2005. *Tranziciona raskrsnica postsocijalističkih društava (Ogledi)*. *Republika* 368-369:14.
- Kosik, Karel. 2008a. *Preko evropske reke i drugi spisi*. Požarevac: Centar za kulturu.
- . 2008b. *Mostovi preko evropske reke i drugi spisi*. Požarevac: Centar za kulturu.

- Lazić, Mladen. 2000. *Razaranje društva*. Beograd: „Filip Višnjić“.
- Marković, Mihajlo. 1999. *Društvena misao na granici milenijuma*. Beograd: Službeni list SRJ.
- Marković, Mihajljo i Nikola Milošević. 1990. Liberalizam versus levica. *Treći program Radio-Beograda 2*.
- Mitrović, Ljubiša. 1996. *Savremeno društvo: strategije razvoja i akteri*. Beograd: Institut za političke studije.
- . 2004. *Put u zavisno društvo, bilans tranzicije na Balkanu*. Beograd: Institut za političke studije.
- . 2005. Bourdieu's Criticism of the Neoliberal Philosophy of Development, the Myth of *mondialization* and the New Europe (An appeal for the renewal of critical sociology). *Facta Universitates (series Philosophy, sociology and psychology)* 4(1):37-50.
- . 2008. *Tvorci novih paradigmi u sociologiji*. Beograd: Institut za političke studije.
- Панарин, А. 2003. *Искушение глобализмом*. Москва: ЕКСМО-АЛГОТИТМ.
- Rečujlić, Miroslav. 1997. *Izazovi tranzicije*. Beograd: Pravni fakultet.
- Popović, T. 1996. *Osnove tranzicije i program privatizacije*. Beograd: Institut ekonomskih nauka.
- Ракитская, Г. 1996. Общественно-экономические стратегии в современной России. *Вопросы экономики* 8:87.
- Cvetanović, Slobodan i Branislav Mitrović. 2003. *Osnovi makroekonomije*. Niš: Ekonomski fakultet u Nišu.
- Štompka, Piotr. 1994. *The sociology of social change*. Cambridge: Blackwell.
- Šuvar, Stipe. 2004. *Hrvatski karusel*. Zagreb: Razlog.

Ljubiša Mitrović, Niš

TRANSITION WITHOUT SOCIAL ACCOUNTABILITY AND THE PRODUCTION OF DEPENDENT SOCIETIES OF THE CAPITALISM OF THE PERIPHERY

Summary

The paper discusses the results of the transition processes in the Balkans which have been taking place for two decades now. The analysis focuses on the strategy of dependent neoliberal modernization and its effects on the peripherization of the economies, the societies and the culture of the Western Balkan states.

The paper pleads for a social democratic development alternative, as it is only such an alternative that can pave the way for a transition characterized by social accountability.

Key words: transition, the Balkans, the Neoliberal strategy, dependent modernization, social democratic alternative